
MEĐA
PUKA
MANITOGA

NENAD VELIČKOVIĆ

Viktoru Ivančiću

Đura Jakšić
OTADŽBINA

I ovaj kamen zemlje Srbije,
Što preteć suncu dere kroz oblak,
Sumornog čela mračnim borama
O vekovečnosti priča dalekoj,
Pokazujući nemom mimikom
Obraza svoga brazde duboke.

Vekova tavnih to su tragovi –
Te crne bore, mračne pećine;
A kamen ovaj, ko piramida
Što se iz praha diže u nebo,
Kostiju kršnih to je gomila,
Što su u borbi protiv dušmana
Dedovi tvoji voljno slagali,
Lepeći krvlju srca rođenog
Mišiće svojih kosti slomljene,
Da unucima sprema busije,
Oklen će nekad smelo preziruć
Dušmana čekati čete grabljive.

– I samo dotle, do tog kamena,
Do tog bedema...
Nogom ćeš stupiti, možda, poganom?
Drzneš li dalje?... Čućeš gromove,
Kako tišinu zemlje slobodne
Sa grmljavinom strašnom kidaju,
Razumećeš ih srcem strašljivim
Šta ti sa smelim glasom govore,
Pa ćeš o stenja tvrdom kamenju
Brijane glave teme ćelavo
U zanosnome strahu lupati,
Al' jedan izraz, jednu misao
Čućeš u borbe strašnoj lomljavi
“Otadžbina je ovo Srbina!...”

Aprila 2006. godine održao sam u užičkoj gimnaziji čas na temu *patriotizam u citankama*. Osnovnu moju tezu, da se književna djela biraju u čitanke zbog svoje nacionalističke (ideološke) podobnosti a ne zbog svojih estetskih kvaliteta pokušao sam dokazati na primjeru pjesme “Otadžbina” Đure Jakšića, i njenje interpretacije u čitankama. Ukazao sam na neke stilske greške, što je kod jednog dijela slušalaca izazvalo smijeh i odobravanje, a kod drugog uznemirenje i proteste. Čas je završen u polemičkom tonu i bez jasnog zaključka.

Nekoliko dana nakon održanog časa jedan od učenika gimnazije poslao mi je pismo, u kome izražava neslaganje s mojim tumačenjem izabranih primjera:

Postovani gospodine Velickovicu,

Pisem vam u vezi s predavanjem o patriotizmu u citankama koje ste održali u Užičkoj gimnaziji u okviru književnih susreta “Na pola puta”. Mada ste vi sasvim u pravu kada govorite o pogresnim interpretacijama u citankama i o, moguće, namernoj želji autora citanki da nastavu književnosti obogate možda bespotrebni patriotizmom, ipak smatram vasu analizu pesme “Otadžbina” Djure Jaksica unekoliko pogresnom.

220

Pitam se da li ste namerno zamurili na jedno oko i doslovno shvatili reci pesme, ne biste li ucinili predavanje zanimljivijim (u cemu ste sasvim sigurno uspeli), ili ste stvarno pogresili kada ste tako ocrneli Jaksicevu pesmu. Jer, u mome skromnom poimanju pesme, svi ti pleonazmi koje ste tako izdvojili kao lose i pogresne, ipak imaju svoju ulogu. Verujem da, kada kaze “obrijane glave teme celavo”, na primer, pesnik zapravo zeli da naglasi ruznocu i grozotu neprijatelja, pre nego da pokaze kako ne zna da obrijane glave teme nikako ne moze biti kosmato, kao god sto i u svakodnevnom govoru kazemo “mala kucica”, zeledi da sagovorniku stavimo do znanja kako je ta kuca o kojoj govorimo bas, bas mala, manja i od kucice, koja je sama “mala kuca”. Tako je, verujem, i Djura Jaksic hteo da pokaze kako je to teme ne samo obrijano, nego i celavo, znaci ruznije i strasnije od ruznog i strasnog. I drugi pleonazmi, ili bar ja tako mislim, sluze da pojacaju utisak bilo o neprijatelju bilo o otadzbini. Stoga oni nimalo ne umanjuju estetsku vrednost pesme, kako ste vi to naglasili, predlozivi brisanje i menjanje tih delova. Uostalom, ono sto zovu pesnickom slobodom makar malo moze dozvoliti pesnicima da se poigraju s je-

zikom i na trenutak zanemare neka jezicka pravila, zar ne?

I stihove o kamenu koji preti suncu ne treba shvatiti tako doslovno. Otadzbina nije pusti kamenjar pun kostiju ciji je glavni neprijatelj sunce, nego je kamen ovde oznaka njene tvrdoce, tj. istrajnosti pred udarima neprijatelja, a to sto se on preteci suncu dice u nebo zapravo znaci da je to jedan jako visok kamen, toliko visok da zaklanja sunce (ne treba bukvalno shvatiti da on preti suncu, on ga, u stvari, zaklanja svojom visinom, “preti mu”), te je i otadzbina koju on predstavlja toliko jaka i ponosita koliko jedan kamen tako visok da, figurativno receno, probija nebo i oblake. A dusmanin koji lupa glavom o kamen u stvari je neprijatelj koji ne moze da osvoji tu zemlju, tu stenu koja para nebo i zaklanja sunce, nego samo moze da se zaleti i udari obrijanom ruznom glavom u njen kamen temeljac. Dok kosti koje tu zemlju prekrivaju predstavljaju bitke u kojima se ta otadzbina dokazala kao postojana i neosvojiva – one su kosti hrabrih predaka koji su se u tim bitkama borili.

Jos jedna vasa primedba bila je da sintagma “zanosni strah” nikako ne valja, jer strah ne moze biti zanosan. Zar zaista mislite tako? Pod odrednicom “zanos” Vuk St. Karadzic u svom “Srpskom rjecniku” daje primer: “Kad se covjek zanesse, npr. u bolesti.” Moze li bolest biti zanosna ili i Vuk grdno gresi, kao god i Djura Jaksic? ;)

Sad, mozda ovakvo moje shvatanje Jaksiceve pesme nije nista drugo do isto ono nerazumevanje zaslepljeno patriotizmom koje odlikuje i autore citanki koji daju takve interpretacije. Ali, ako ste vi u pravu, a ne ja, onda je ta pesma zaistaobicno bunčanje i redjanje losih stihova bez ikakvog smisla. (“Ko se s kim bori ako neprijatelj sam udara glavom o kamen”, kazete vi.) Dakle, ili je Djura Jaksic imao razloga da upotrebi sve te pleonazme i okoristi se metaforama i simbolima kojima je predstavio svoje rodoljublje i domoljublje, ili ni on sam nije znao sta i o cemu uopste pise. Uz sve postovanje, meni se ipak ovo prvo cini verovatnijim.

(...)

Srdacno,

Djordje Bozovic,

ucenik Uzicke gimnazije

Đorđu Božoviću obećao sam objašnjenje, i ovdje ga dajem u cjelosti. Ono se sastoji iz dva dijela: u prvom je moja interpretacija pjesme, s jasnije izloženim argumentima za tvrdnje izrečene na času. Nju sam Božoviću poslao u toku rada na tekstu, s porukom:

Dragi Djordje,

Evo, kad si već, pretpostavljam, izgubio nadu da ću se javiti, mogla "odgovora". To je početak dužeg teksta, i šaljem Ti onaj dio koji će Te najviše zanimati, jer se tiče Tvojih primjedbi.

Ako ih i budeš imao još, na ovo što je napisano, možeš ih poslati, biće mi i drago i korisno da ih pročitam.

U konačnoj verziji, koju ću objaviti, mogu ali i ne moram da navedem Tvoje ime. Učinicu onako kako Ti zelis. Varijanta je: jedan učenik Uzicke gimnazije.

Tvoje pismo je zaista lijepo napisano, pametno i odmjerenost, i bilo bi mi zao da ga izostavim iz teksta, ali ako budeš i na tome insistirao, naravno da ću postovati Tvoju želju. Srdačno,
Nenad

222

Očigledno, Đorđe Božović nije imao ništa protiv da njegovo pismo uvrstim u svoj tekst. Komentari primjedbi iz njegovog pisma dati su u fusnotama.

U drugom dijelu analizirane su interpretacije ove pjesme u nekoliko važećih udžbenika.

I. INTERPRETACIJA PJESME

Đura Jakšić
OTADŽBINA

I ovaj kamen zemlje Srbije,
Što preteć suncu dere kroz oblak,
Sumornog čela mračnim borama
O vekovečnosti priča dalekoj,
Pokazujući nemom mimikom
Obraza svoga brazde duboke.

— *I ovaj...*

Stih počinja veznikom da bi se uspostavio jamb. Rješenje nije najbolje, jer stih čini nejasnim: to *I* u jambskoj strukturi stiha nije naglašeno, pa stih ne trebamo shvatiti u smislu da kamenja ima više. Nije izvjesno ni da se radi o “biblijskom *i*”, jer se kao takvo u pjesmi više ne javlja. (Umjesto njega ćemo naići na suprotni veznik *A*, opet tu zbog jamba, i opet tako da otežava razumijevanje.) Ako postoji neki drugi sadržaj na koji se ova pjesma svojim prvim stihom nastavlja, mi za njega ne znamo, ali shvatamo da nema uvoda i da smo naglo i snažno uvučeni u pjesmu i stavljeni pred njen osnovni motiv. Što jeste dobar književni postupak.

— *kamen zemlje...*

Plodnost spojena s čvrstinom, a sve zajedno vezano za Srbiju (zemlja kao *materija*, i zemlja kao *teritorija*). Jasno izražen patriotski osjećaj, i poželjan kao takav na početku jedne patriotske pjesme.

— ... *preteć suncu...*

Kamen je visok; kamen je stijena, ili planina; nije jasno zašto *prijeti* suncu. Da li je sunce neprijatelj, ili opasnost? *Kroz* je u stihu više zbog jamba nego zbog smisla. *Što težeć suncu dere oblake* bilo bi bolje, jer bi se sunce uspostavilo kao ideal (svjetlost, toplota, život) naspram oblaka (sjena, hladnoća, sivilo).¹

223

1 Đorđe Božović kaže da: ...*stihove o kamenu koji prijeti suncu ne treba shvatiti tako doslovno. Otadžbina nije pusti kamenjar pun kostiju čiji je glavni neprijatelj sunce, nego je kamen ovde oznaka njene tvrdoce, tj. istrajnosti pred udarima neprijatelja, a to sto se on preteći suncu diže u nebo zapravo znaci da je to jedan jako visok kamen, toliko visok da zaklanja sunce (ne treba bukvalno shvatiti da on prijeti suncu, on ga, u stvari, zaklanja svojom visinom, “prijeti mu”), te je i otadžbina koju on predstavlja toliko jaka i ponosita koliko jedan kamen tako visok da, figurativno receno, probija nebo i oblake.*

Uopšte je sumnjiva u ovom pokušaju bježanja od doslovnosti veza između kamena i ponosa. (Ni veza kamena i snage nije bolja!) Kakve veze kamen ima sa ponosom? (Ponosan kao kamen?)

Preti suncu ne može se zamijeniti sa *zaklanja sunce*, iz najmanje dva razloga: prvo, opšti visok ton pjesme postignut je upravo izrazima kakav je *preteć suncu*; ublažavati ih da bi se spasio smisao, a isticati ih da bi se održao ton, ne čini nam se prihvatljiv kritičarski postupak. Drugo, dopustimo li da kamen ne *prijeti* nego samo *zaklanja sunce*, pitanje je kome ga *zaklanja*? Sebi ne, jer se, eto, diže do sunca; dakle, ako ne sebi, onda svemu oko sebe. Pa ispada da svi okolni *dušmani* imaju dobrog i opravdanog razloga da taj kamen maknu.

– *Sumornog čela... O vekovečnosti...*

Kamen ima čelo i lice, i bore na licu. Kamen se pretvara u čovjeka. Njihove se osobine spajaju: kamen/čovjek ima dugovječnost kamena i duhovnost čovjeka. Svakako i tvrdoću. Kako je već rečeno da taj kamen pripada zemlji Srbiji, razumijemo da je njena dugovječna istorija bila teška, i otuda sumorno čelo.

– *Nemom mimikom...*

Pleonazam! Mimika je izražavanje misli očima i pokretima mišića lica, dakle bez glasa. Nemoguće je zamisliti kakvom to *mimikom* kamen/čovjek govori. Umjesto *nemom mimikom* bolje bi bilo, npr. *nemim prkosom*.

– *Obraza svoga brazde duboke...*

Zašto kameno lice mimikom pokazuje bore? Može li se ta radnja zamisliti? Ne. Čitav ovaj stih nepotrebno ponavlja već rečeno. Bore na čelu stvaraju se mrštenjem, koje je posljedica, recimo, razmišljanja. Zašto se stvaraju na obrazu? Zbog smijanja? Ili zbog bolova? Ili zbog pokazivanja zuba? Čitalac je slobodan da izabere, ali mu taj posao neće obogatiti već uspostavljenju sliku lica. Ni u sadržaju, ni u tonu nema gradacije – *duboke bore* nije jači izraz od *mračne bore*.

224

Vekova tavnih to su tragovi -
Te crne bore, mračne pećine;
A kamen ovaj, ko piramida
Što se iz praha diže u nebo,
Kostiju kršnih to je gomila,
Što su u borbi protiv dušmana
Dedovi tvoji voljno slagali,
Lepeći krvlju srca rođenog
Mišiće svojih kosti slomljene,
Da unucima sprema busije,
Oklen će nekad smelo preziruć
Dušmana čekat čete grabljive.

– *Vekova tavnih... mračne pećine;*

Ponavljaju se imenice i pridjevi iz prve strofe: *bore, mračno, vekovi tavnih/vekovečno*. Ponavljanje može ovdje imati funkciju naglašavanja, ali nije jasno zašto bore zaslužuju toliku pažnju. Ako je pjesnik želio da naglasi vezu između stijene i lica, i da u čvrstoj i visokoj stijeni vidi lice (srpskog) naroda, to je već uradio u prvoj strofi. Nije jasno zašto ova dva prva stiha nisu ostala u prvoj strofi, gdje po motivu (kamen, bore) pripadaju.

Na kakve pećina se misli u drugom stihu? Isposničke? Hajdučke? Takva asocijacija dobrodošla bi na mjestu gdje se pjesnik poziva na prošlost, a u pjesmi koja glorifikuje herojstvo i žrtvovanje za slobodu. Međutim, pećine na licu dopuštale bi nam, istovremeno, da zamislimo sliku rošavog lica, ili lica na kome su boginje ostavile trag. Postupak pjesnika, da zbog jedne nesigurne asocijacije žrtvuje jasnoću izgrađene slike, nije najsretnije rješenje. Ni ovdje, ni inače. Kod dobrih pjesnika, ili još bolje, u uspjelim pjesmama, to se ne dešava.

Najzad, pećine, kao *tragovi vekova*, ne mogu imati veze sa istorijom Srbije, niti sa njenom dugovječnošću, jer je geološko vrijeme ipak duže od političkog. Ukratko: poređenje stijene s licem, koje je lice srpskog naroda, prkosnog, ili ponosnog, što je motiv prve lirske slike, zauzelo je previše prostora i sliku učinilo nejasnom, opteretivši je nepotrebnim asocijacijama.

– *A kamen ovaj...*

A – suprotan ili sastavni veznik? Na ovoj poziciji u stihu najprije zbog jamba, kao *suprotni* veznik, upućuje na mogućnost da postoje dva kamena, ovaj i onaj. Ovaj je ko piramida, a onaj ko ljudska glava. Što bi značilo da ono *I* kojim počinje pjesma treba čitati naglašeno, uprkos jambskom ritmu? Moguće je, dakle, da kamenja ima više. Kao *sastavni* veznik *A* sliku piramide nadovezuje na prethodnu sliku stijene/planine sa ljudskim licem.

225

– ... *iz praha diže u nebo,*

Uskrснуće. Jasna slika. Motiv koji je arhetipski. U starijoj srpskoj književnosti vezan za svece i kosovske junake.

– ... *ko piramida*

Lice s borama na glavi koja ima oblik piramide nije sasvim sigurno slika koju je Đura Jakšić želio da vidimo. Kad ovdje poseže za piramidom, vjerovatno ima na umu njenu čvrstu pravilnu formu i usmjerenost ka nebu, ali prije svega činjenicu da je piramida – grob! *Kamen zemlje Srbije* je humka, najvjerovatnije kameni spomenik na grobu ili na kosturnici, precima koji su ginuli u borbi protiv neprijatelja.

Slika je jasna, osim što nije lako zamisliti pećine u spomeniku. (Osim ako taj spomenik nije Čele-kula u Nišu? A vjerovatno nije, jer Čele-kula nije piramida. Međutim, nije nemoguće da je upravo ta epizoda iz srpske istorije mogla inspirisati Jakšića!)

– ... *protiv dušmana / Dedovi tvoji...*

Čiji dedovi? Pjesnik se obraća potomku slavnih predaka koji su ginuli za slobodu. Međutim, niže, na isti način obraća se neprijatelju. Neprijatelj je, iz ovoga zaklju-

čujemo, potomak slavni predaka, koji je u međuvremenu promijenio stranu. (Poturčio se?) Ili se pjesnik obraća prvo “svome” pa onda tuđinu, što nije jasno izvedeno. Ako je to bila pjesnikova namjera, bolje bi bilo: *dedovi naši voljno slagali*.

– *Mišiće ... slomljene*

Nije jasno od čega je spomenik/stijena/humka – od kostiju ili od mišića. Ako i jedno i drugo, onda je bolje bilo *miš'ce i kosti slomljene*, ili, još bolje, *miš'ce i kosti kamene*.

– *Da unucima sprema busije, / oklen će nekad smelo preziruć / dušmana čekat ćete grabljive.*

Neprecizno: ko će čekati, unuci ili dušmani? Bolje bi bilo *hordu dušmana* ili barem singular: *četu grabljivu*. Ali takvo rješenje umanjilo bi “ugroženost”, i koncept koji se na njoj gradi. Pjesnik računa da nam je značenje riječi busija (zaklon, mjesto poddesno za zasjedu, humka) poznato kao čest motiv hajdučke epike, i da ćemo shvatiti ko je u busiji, i ko koga čeka. Prilog *oklen*, međutim, tu busiju distancira od pjesnika, što pothranjuje onu nejasnoću sa identifikacijom pozicija onoga ko govori i onoga kome se govori. Kad se duga rečenica pojednostavi, uočljivija postaje još jedna stilska nezgrapnost: u borbi protiv *dušmana* unucima spremili busiju da čekaju *dušmane*.

226

– I samo dotle, do tog kamena,
Do tog bedema...
Nogom ćeš stupit, možda, poganom?
Drzneš li dalje?... Čućeš gromove,
Kako tišinu zemlje slobodne
Sa grmljavinom strašnom kidaju,
Razumećeš ih srcem strašljivim
Šta ti sa smelim glasom govore,
Pa ćeš o stenja tvrdom kamenju
Brijane glave teme celavo
U zanosnome strahu lupati,
Al' jedan izraz, jednu misao
Čućeš u borbe strašnoj lomljavi
“Otadžbina je ovo Srbina!...”

– *I samo dotle, to tog kamena,*

Zašto ne: *samo dovde, do ovog kamena*? Zašto se pjesnik udaljava od kamena, za koga je dva puta rekao *ovaj* (a ne *onaj*)? Zbog broja slogova može biti jedan razlog. Drugi, da kao mnogi patriotski pjesnik voli određivati međe, ali ne voli biti na njima kad se treba boriti (Dučić, Šantić...). Treći, da prelazi “u perspektivu” četa grabljivih, da

bi iz nje opisao užas koji ih čeka odluče li se na napad. Posljednje je svakako kao književni postupak najubjedljivije.

– ... Čučeš gromove, / Kako tišinu zemlje slobodne / Sa grmljavinom strašnom kidaju...

Čime, osim grmljavinom, gromovi mogu kidati tišinu? Pleonazam.

Takođe, nije najjasnije zašto *gromovi* kidaju tišinu zemlje slobodne. Zar nju prije toga ne kida napadač, svojim napadom? Bilo bi logičnije da gromovi kidaju tišinu, recimo, *zle ti namjere*... Ako je tišina (mir) jedan kvalitet slobode, zašto gromovi, koji brane tu slobodu, uništavaju taj kvalitet?

Gromovi su, uobičajeno, simbol božanske snage. Pozivanje na njih ovdje može značiti da pjesnikovu otadžbinu, kao neko sveto tlo, štite i bogovi.

– ... o stenja tvrdom kamenju

Pleonazam. Ima li mekog kamenja? Bolje bi bilo *o stenja oštrom kamenju*. (Iako ni sintagma *stenja kamenju* nije ubjedljiva.) Pjesniku je stalo da kaže da kamen nije jedan, da ga ima mnogo, i da ta množina čini stijene, koje su kao nekakav prirodan bedem. Suština slike je da neprijatelj nailazi na bedem junaka, čije su grudi, mišice, tijela čvrsti i neprobojni kao kamen. Jedan kamen postao je stenje, u smislu da su svi kao jedan, i jedan kao svi, što jeste epski/hajdučki/ustanički/romantični/ideal.

– Brijane glave teme ćelavo

Može li teme obrijane glave biti čupavo? Može, ako glava ima perčin. Ako brijano i ćelavo nije pleonazam, onda pjesnik naglašava da napadač nema perčin. Turci su ga, međutim, imali, isto kao i Arbanasi. Ko je onda napadač s obrijanim i ćelavim temenom? Nejasno.²

227

2 Primjedba Đorđa Božovića – *Tako je, verujem, i Djura Jaksic hteo da pokaze kako je to teme ne samo obrijano, nego i celavo, znaci ružnije i strasnije od ružnog i strasnog.* – blagonaklona je na način koji pjesniku unaprijed sve dopušta i oprašta. Zašto bi ćelavost bila ružnija i strašnija od obrijanosti? Zato što se brijemo svojom voljom, a ćelavimo od bolesti ili nevolje? U smislu: iz obrijanog opet izraste, a iz ćelavog nikad? Međutim, onaj ko se brije, sve dok se brije, nije ćelav. Zašto bi neko rekao npr. *brada brijana lica ćosavog?* Šta bi time želio da kaže? Da se neki ćosavac brije jer su mu rekli kako od toga počne rasti brada?

Da se ovdje zaustavimo i zaključimo: pleonazam je stilska greška upravo zato što zbuñuje, jer očekujemo da “nepotrebni” dodavanjem dopuni misao (u sadržaju ili u intenzitetu), dok je uistinu komplikuje i čini nejasnom. A jasnoća je jedan od temeljnih uslova dobrog stila. Mala kućica nije pleonazam jer nam je jasno da dodavanjem pridjeva pojačavamo osobinu kućice. Toga u brijano/ćelavo nema.

– *U zanosnome strahu lupati,*

Pridjev zanosan ima više značenja, od kojih se prvo, najčešće i uobičajeno, ne može povezati sa strahom. Bolje bi bilo *bezuman* ili *mahnit*, jer se bezumlje sa ovakvim posljedicama može shvatiti kao volja, kazna bogova.³

– *Al jedan izraz, jednu misao / Čučeš u borbe strašnoj lomljavi*

Kako će čuti, ako je već u zanosu? O kakvoj se borbi radi? Ko se s kim bori, kad neprijatelj sam lupa glavom o kamen? (Čak i ako najdobronamjernije *kamenje/stenje* zamislimo kao red srpskih vitezova sa isturenim štitovima, a glavu brijanu kao nekakvu metaforu za ispran mozak, ili ludu namjeru, teško je nazvati borbom masovno samoubistvo u nastupu straha ili ludila.)

U nedostatku boljih rješenja, pjesnik ponavlja i glagol *čuti* i epitet *strašno* (*čuti* grmljavinu, pa *čuti* misao; *strašna* grmljavina, pa *strašna* lomljava); ponavljanje u poenti nikako ne može doprinijeti gradaciji, i svjedoči o gubljenju poleta. Tamo gdje bismo očekivali gradaciju, i uzlet, dobijamo posustajanje i pad: od grmljavine na misao, i od grmljavine na lomljavu.

– *Otađbina je ovo Srbina!*

228 Koje *ovo*? Piramida od kamena, zemlje i kostiju, ulijepljenih krvlju, puna mračnih pećina, koja dere oblake i prijeti suncu? Na ovom mjestu nacionalni romantizam otkriva se kao mahnitost, kao ludilo kakvo obuzima Herakla, da ubija rođenu djecu. (*Bacajte sami u oganj decu...*)

Pjesnik razumije otadžbinu kao prostor definisan granicom (kamenom) i ugrožen spolja neprijateljima. Osim da je *slobodan*, i moguće *plodan*, o tom prostoru ne znamo ništa. On je prazan od sadržaja, apstraktan, definisan imenom (Srbija) i pripadanjem (Srbinu). Poenta pjesme, prema tome, nije u izražavanju nekakve patriotske ljubavi prema narodu i domovini, nego u objavljivanju moći koja se iskazuje prisvajanjem/imenovanjem, i koja je kao takva slobodna od svake veze sa realnošću.

3 Na primjedbu Đorđa Božovića – *Pod odrednicom "zanos" Vuk St. Karadžić u svom "Srpskom rječniku" daje primer: "Kad se covjek zanese, npr. u bolesti." Može li bolest biti zanosna ili i Vuk grdno gresi, kao god i Djura Jaksic* – odgovaramo: Pridjev je izveden od glagola, koji ima značenje skretanja, odstupanja, zbog divljenja, ili opijenosti, ili bolesti. Zanos je stanje izvan pune svijesti, a od bezumlja razlikuje se po blagosti, krotkosti. *Zanosna* ljepota učiniće da se zbog nje zanesemo, padnemo u stanje zanosna. Može li *zanosan* strah učiniti da zbog njega padnemo u zanos? Ne. Strah će nas učiniti ili budnim, ili će nas izbezumiti, ili će nas paralizovati, ali nijedno od tih stanja neće biti zanos. Ni Vuk ne kaže *zanosna bolest*.

Pjesma Đure Jakšića “Otadžbina” sadrži uznemirujuću količinu stilskih grešaka, uzrokovanih ili potrebom da se održi jamb i dužina stiha, ili željom da se pojačaju izraz i slika. Žrtvovanje jasnoće ritmu, koje se u poeziji toleriše, ne treba brkati sa žrtvovanjem smisla, koje se ne može tolerisati nigdje, pa ni u poeziji. Gomila kostiju ne može se naslagati od slomljenih mišića; mimika ne može biti drugačija nego nijema; ćela se ne može obrijati.⁴

Besmislice, međutim, u poeziji imaju tu prednost da čitaoca ohrabre na nepažljivo i nesmisleno čitanje. Neobavezan da čita do potpunog razumijevanja, on se prepušta asocijacijama koje nude neobične riječi ili sintagme, vezujući se za ritam i za posebno naglašene stihove. Jakšićeva “Otadžbina” svoju veliku popularnost duguje upravo opštoj saglasnosti da se *ne čita* kritički. Mi smo to ovdje pokušali uraditi, i zaključak je sljedeći.

Kompoziciju pjesme “Otadžbina” Đure Jakšića čine tri slike: slika kamena, slika piramide/spomenika, i slika bedema nad kojim bdiju bogovi i od kojeg se odbija neprijatelj/dušman/poganin. Takvom kompozicijom, i poentom u kojoj se objavljuje moć prisvajanja imenovanjem, ona izražava pjesnikovo osjećanje da je srpsko tlo (otadžbina) izuzetno, sveto i neosvojivo, a da je pravo na takvu ekskluzivnost steklo herojskim žrtvovanjem predaka u borbama za njegovu slobodu.

Pjesnikovo je osjećanje samo njegovo, i nema načina, a ni potrebe, da se valjanost tog osjećanja ispituje i osporava. Međutim, sasvim je druga stvar kad se ono kroz sistem obrazovanja nameće kao uzorno i poželjno. Tuđe osjećanje, stečeno na predrasudama – koje su uvijek proizvod neznanja i vjere u sumnjive izvore i autoritete – niko nije dužan prihvatiti kao svoje. 229

A pjesma “Otadžbina” Đure Jakšića puna je stereotipa: o postojanju poganog dušmanina koji vječito vreba na granicama Srbije; o Srbiji kao izabranoj, svetoj, plodnoj zemlji; o herojskom žrtvovanju kao temelju srpske budućnosti; o muškom, ratničkom, patrijarhalnom principu kao opštevažjećem za sve pojedince i kolektive.

4 Đorđe Božović zaključuje: *Ali, ako ste vi u pravu, a ne ja, onda je ta pjesma zaista obično bunčanje i redjanje loših stihova bez ikakvog smisla. (“Ko se s kim bori ako neprijatelj sam udara glavom o kamen”, kazete vi.) Dakle, ili je Djura Jakšić imao razloga da upotrebi sve te pleonazme i okoristi se metaforama i simbolima kojima je predstavio svoje rodoljublje i domoljublje, ili ni on sam nije znao šta i o čemu uopšte piše.* Božović, naravno, pretjeruje. Jakšić nije bunčao, i znao je o čemu želi da piše, ali način na koji je to napisao pokazuje stilsku aljkvost. Tome razlog može biti što su ritam i asocijacije sredstva kojima on želi djelovati na čitaoca, a ne logika i jasnoća. Međutim, predmet ove rasprave nisu sredstva nego cilj, a u vezi s tim – u kakvoj su vezi izabrana sredstva i sam cilj. Drugačije: zašto NE-jasnoća ako DA-rodoljublje?

Naprotiv, svako ozbiljno suočavanje s činjenicama, prirodnim i društvenim, političkim ili istorijskim, pokazaće da Srbija nije ni po čemu izuzetna zemlja. I, paradoksalno, upravo ova Jakšićeva pjesma – ne uspijevajući sliku otadžbine ispuniti bilo kakvim realnim, humanim sadržajem – potvrđuje tu *neizuzetnost*.

2. INTERPRETACIJE

U drugom dijelu ovog rada navešćemo u cjelosti interpretacije koje u čitankama tu-mače Jakšićevu pjesmu. Također ćemo navesti pitanja iz zbirke zadataka za prijemni ispit za srednje škole, koja se tiču iste pjesme.

2.1.

Primjer prvi: Interpretacija, u udžbeniku: *Čitanka za deveti razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Srpsko Sarajevo, 2005. Autori: Svetozar Ličina, Luka Šekara, Vojislav Gaković i Stevan Stefanović. Interpretacija se navodi u cjelini, a u čitanci je odmah nakon pjesme “Otađzbina”, koja je prva u poglavlju OTADŽBINA, KRUG SUNČEVE SVJETLOSTI s podnaslovom *Otađzbina – sloboda – heroika*, na početku čitanke. Pjesma i interpretacija opremljeni su crtežima *Početak bune na dahije* i *Portal manastira Dečani*.

• Pokušaj objasniti koje su društvene i istorijske prilike uslovile da Jakšić napiše pjesmu **Otađzbina**. (Rodoljublje je čest motiv srpskih pjesnika. Čime se to objašnjava?)

• **Snaga i otpor** u osnovi su pjesnikovog raspoloženja. Koja riječ u pjesmi personifikuje snagu pjesnikove otadžbine? (U slučajevima kad se *neživim bićima* daju osobine *živih bića* imamo **personifikaciju**.)

“I ovaj kamen zemlje Srbije,
Što preteć suncu dere kroz oblak...”

• Centralna riječ u pjesmi kamen dobija šire, **metaforičko** značenje. Nabroj sve karakteristične riječi u prvoj strofi koje se odnose na pojam “kamen”. (Obnovi svoja prethodno stečena znanja o tome šta je to **metafora**!) Izbrazdan dubokim mračnim borama, prijetnja je svakom onome ko pokuša da ugrozi otadžbinu. To je osnovna pjesnička slika, riječ koja izrasta do simbola. (Provjeri sebe da li znaš pouzdano šta je to **simbol**?)

- U drugoj strofi, kamen prerasta u piramidu:
 “A kamen ovaj, ko piramida
 Što se iz praha diže u nebo.”
 - Pjesnikov patriotizam dobija na intenzitetu, a slika piramide otkriva još neke osobine njegove ljubavi prema otadžbini. (Navedi te osobine.)
 - U trećoj strofi, u slici bedema, snaga predaka prerasta u snagu njihovih sadašnjih potomaka:
 “I samo dotle, do tog kamena,
 do tog bedema...”
 - Obrati pažnju na originalnost i neposrednost pjesnikovih poručenja i njihovu izražajnu snagu. (Slike su date u obliku gradacije.)
 - Svoje rodoljublje Jakšić je iskazao različitim stilskim sredstvima: opisom i slikom, neuobičajenom vezom i *rasporedom riječi* (inverzija), rasporedom naglašanih i nenaglašanih slogova, ritmom, zvukom i bojom pojedinih suglasnika. (Preovladava glas “r”, zatim “k”, nazali “m”, “n”, te vokali “a”, “e”.)
- Vizuelne i akustične Jakšićeve slike, te zvučanje i boja nekih glasova, pomažu potpunijem doživljavanju ove njegove pjesme.
- Razmisli o značenju riječi **otadžbina** i **domovina**. Jesu li ove dvije riječi sinonimi? Odgovarajući na ovo pitanje, imaj na umu koja je riječ u osnovi oblika otadžbina, a koja u riječi domovina! U kom su, dakle, slučaju sinonimi?
 - Pjesnik i slikar Đura Jakšić bira najsnažnije i najupečatljivije epitete. Izdvoj one koji se odnose na kamen i protumači ih.
 - Obrati pažnju na red riječi u stihu:
 “Otađzbina je ovo Srbina!”
- Koja je riječ na ovaj način posebno istaknuta? Protumači i ostale slične primjere (“Dušmana čekat čete grabljive”).
- Zamijeni imenice **busija** i **bedem** drugima koje znače isto.

Primjer prvi, analiza:

- Pokušaj objasniti koje su društvene i istorijske prilike uslovile da Jakšić napiše pjesmu **Otadžbina**. (Rodoljublje je čest motiv srpskih pjesnika. Čime se to objašnjava?)

Komentar: Autor čitanke upućuje na izvanknjiževni sadržaj, ali ne nudi odgovor. Ne može se reći da istorijske prilike uslovljavaju pisanje poezije. Šta znači *čest* motiv, *kojih* pjesnika, na kojem uzorku i kakvim metodom se došlo do ovakvog zaključka? Učenike se navodi da objašnjavaju utisak autora čitanke, a ne samu pjesmu!

- **Snaga i otpor** u osnovi su pjesnikovog raspoloženja. Koja riječ u pjesmi personifikuje snagu pjesnikove otadžbine? (U slučajevima kad se *neživim bićima* daju osobine *živih bića* imamo **personifikaciju**.)

“I ovaj kamen zemlje Srbije,
Što preteć suncu dere kroz oblak...”

Komentar: Snaga nije osobina isključivo živih bića; snaga je sposobnost da se izvrši rad (snagu ima i voda, npr.). Istovremeno, otadžbina nije živo biće, pa po definiciji autora čitanke, ne može *ući* u personifikaciju. Pitanje je pogrešno postavljeno. Umjesto da traži od učenika da prepoznaju konkretnu stilsku figuru (kamen prijeti), autor čitanke ponovo usmjerava njihovu pažnju na *otpor* i *snagu*.

- Centralna riječ u pjesmi kamen dobija šire, **metaforičko** značenje. Nabroj sve karakteristične riječi u prvoj strofi koje se odnose na pojam “kamen”. (Obnovi svoja prethodno stečena znanja o tome šta je to **metafora**!) Izbrazdan dubokim mračnim borama, prijatna je svakom onome ko pokuša da ugrozi otadžbinu. To je osnovna pjesnička slika, riječ koja izrasta do simbola. (Provjeri sebe da li znaš pouzdano šta je to **simbol**?)

Komentar: Nejasno je kako *metafora* postaje *simbol*. Autor čitanke ne objašnjava šta je tu konkretno metafora, a šta simbol. Čega bi, najzad, kamen trebao postati simbol? Ničega. Ne postoji *društveni ugovor* na osnovu kojeg bi svi članovi zajednice kamen povezali sa nekim simboličnim značenjem.⁵ Autor čitanke pokušava “dokazati” svoje razumijevanje pjesme učenicima, ali iza žongliranja terminima ne stoje ni znanje ni logika.

⁵ Za definiciju simbola vidi npr. Z. Lešić, *Teorija književnosti*, str. 53.

- U drugoj strofi, kamen prerasta u piramidu:

“A kamen ovaj, ko piramida
Što se iz praha diže u nebo,”

Pjesnikov patriotizam dobija na intenzitetu, a slika piramide otkriva još neke osobine njegove ljubavi prema otadžbini. (Navedi te osobine.)

Komentar: O kakvom se intenzitetu radi? Zašto je *dizanje iz praha* jače od *prijećenja i deranja oblaka*? Kakve osobine ljubavi može otkriti *slika piramide*? Nikakve. Rečenica je besmislena, i proizvod je autorovog nastojanja da učita ljubav u sliku koja sa ljubavlju nema veze. Ponovo tendenciozno i netačno.

- Obrati pažnju na originalnost i neposrednost pjesnikovih poređenja i njihovu izražajnu snagu. (Slike su date u obliku gradacije.)

Komentar: Kojih pjesnikovih poređenja, kad pjesma sadrži samo jedno – *kamen ko piramida*. Da li bi na isti način originalno i neposredno bilo, npr. *kamen ko mogila*; ili *kamen ko obelisk*; ili *kamen ko mauzolej*? Suprotno svojoj namjeri (podsvjesno?), autor čitanke priznaje da pjesma koju interpretira originalnosti i izražajne snage *nema* – jer nema poređenja.)

233

- Svoje rodoljublje Jakšić je iskazao različitim stilskim sredstvima: opisom i slikom, neuobičajenom vezom i *rasporedom riječi* (inverzija), rasporedom naglašenih i nenaglašenih slogova, ritmom, zvukom i bojom pojedinih suglasnika. (Preovladava glas “r”, zatim “k”, nazali “m”, “n”, te vokali “a”, “e”.)

Vizuelne i akustične Jakšićeve slike, te zvučanje i boja nekih glasova, pomažu potpunijem doživljavanju ove njegove pjesme.

Komentar: Rodoljublje *iskazano različitim stilskim sredstvima* je valjda rodoljublje nekog višeg estetičkog reda? Kakva su to stilska sredstva *opis* i *slika*? Autor čitanke nastavlja da umjesto interpretacije pjesme učenicima nudi terminološku zbrku iz koje sugerise svoju osnovnu tezu – da je pjesma vrijedna jer je patriotska. Ali da jeste patriotska – to se nigdje *ne dokazuje!*

- Razmisli o značenju riječi **otadžbina** i **domovina**. Jesu li ove dvije riječi sinonimi? Odgovarajući na ovo pitanje, imaj na umu

koja je riječ u osnovi oblika otadžbina, a koja u riječi domovina!
U kom su, dakle, slučaju sinonimi?

Komentar: Korijeni riječi *otadžbina* i *domovina* su *otac* i *dom*. U jednom slučaju radi se o prostoru vrijednosti naslijeđenih od oca a u drugom o prostoru vrijednosti naslijeđenih na prostoru rođenja. *Sinonimi* su kad se podudaraju, kad se *rađa u prostoru vrijednosti naslijeđenih od oca*. Ali zašto autor čitanke postavlja ovo pitanje (i ne odgovara na njega)? Zato što na taj način napušta historijski okvir “analize” postavljen na početku (pitanjem – *koje su društvene i historijske prilike uslovile da Jakšić napiše pjesmu “Otađbina”*). Pjesma se *iznosi* iz romantičarskog konteksta, i aktuelizira u stvarnosti učenika.

• Pjesnik i slikar Đura Jakšić bira najsnažnije i najupečatljivije epitete. Izdvoj one koji se odnose na kamen i protumači ih.

Komentar: Po čemu su epiteti *sumorno, mračno, daleko, nemo, duboko, tavno, crno, mračno, kršno, slomljeno, grabljivo, pogano, slobodno, strašno, strašljivo, smelo, tvrdo, ćelavo, brijano, zanosno i strašno* najsnažniji i najupečatljiviji? Autor čitanke odstupa od objektivne interpretacije, i pitanjima sugerše nepostojeće vrijednosti.

234 I ponovo (!) kao što nije bilo poređenja, nema ni epiteta koji se odnose na kamen. Ima jedan koji se odnosi na kamenje, a to nije baš isto.

Pažnja nam je ponovo usmjerena na – prazninu!

• Obrati pažnju na red riječi u stihu:

“Otađbina je ovo Srbina!”

Koja je riječ na ovaj način posebno istaknuta? Protumači i ostale slične primjere (“Dušmana čekat ćete grabljive”).

Komentar: Autor čitanke ne navodi učenike da shvate poentu pjesme, nego povezuje dva stiha sa imenicama *Srbi* i *otadžbina* prema *grabljivi dušmani*. Na taj način priziva u interpretaciju stereotip o ugroženosti Srba. Mogao je, naravno, umjesto *Dušmana čekat ćete grabljive* uzeti neki drugi stih (sa inverzijom ih ima ukupno još četrnaest!) ali nije, jer afirmacija stereotipa jeste cilj ove interpretacije.

2.2.

Primjer drugi: Miodrag Popović, “Otađbina Đure Jakšića”, nakon teksta pjesme, u udžbeniku *Književnost*, za drugi razred srednjih škola, Zavod za udžbenike i nastavnastva, Istočno Sarajevo, 2005.

Osećanje otuđenosti, odnosno potreba za pripadnošću jača u pesniku ne samo kada je, kao u pesmi *Ja sam stena*, ugrožen njegov lirski subjekt, nego isto tako i kada je dovedeno u pitanje ono u šta se otelovljuje njegov ideal. Pisma Otadžbina tipična je u ovom pogledu. U pesnikovoj viziji otadžbini prete sa svih strana, hoće da je izbrišu iz postojanja. Noseći je u sebi kao ovaploćenje ideala, pesnik je doživljava kao deo neuništive večnosti, postojanja: ona je kamen koji priča o vekovečnosti dalekoj. Sveza i u prvom stihu (“I ovaj kamen zemlje Srbije”) takođe govori već na početku pesme da otadžbina čini celinu s nečim što je bilo i što će biti. Jakšićeva Srbija je, dakle, trenutak u vremenu, trajan kao i svaki trenutak koji se nalazi u lancu večnosti. Označen gomilom kostiju palih u vekovnoj borbi za slobodu, on je istovremeno i herojski. Njime se zapravo na nov, jakšićevski način realizuje ono što smo već imali kod S. Milutinovića i Njegoša: herojska smrt kao put u večnost.

Ne samo vreme nego i prostor pesme pruža se u beskraj. Pesnikove rodoljubive emocije imaju titanske dimenzije. I preko njih on se poistovećuje s prirodom i kosmosom. Srbija, tvrda kao kamen, preti suncu; njene bore su mračne pećine, ona dere oblake; njeni otpori su gromovi koji remete tišinu neba. Sama silina slika otvara kosmički beskraj kao prostor ove pesme.

Na pretnje koje ugrožavaju ovako shvaćen opstanak otadžbine Jakšić odgovara ne samo pretnjom no i pojačanim osećanjem privrženosti. Ono se i ovde, kao i u drugim pesmama, pre svega izražava u slikama sa posesivnim genitivom: *Kostiju kršnih to je gomila; Dušmana čekat ćete grabljive; Čučeš u borbe strašnoj lomljavi...*

Putem ovakvih spletova, insistiranjem na posedovanju onoga što je realan vid njegovog ideala, pesnik i na planu forme ostvaruje punu unutrašnju identifikaciju sa idealom. On i otadžbina su jedno; on sam je ovaj kamen; a opet, ona kao kamen, kao bedem, kao grmljavina, to je on, Đura Jakšić u svom uzletu do ideala.

Herojskoj temperaturi pesme doprinose i one slike kojima boju, umnogome, daju baš herojski epiteti: *kršne kosti*, *strašna borba*, *mračne bore*, *čete grabljive*, *zemlja slobodna*, *strašna lomljava*, *smeli glas*. Jakšić je u Otadžbini u izrazu kondenzovaniji no u dru-

gim patriotskim pesmama, pa su mu i slike takve. Zgusnute, neposredno naslonjene jedna na drugu, bez sveza između sebe, one i čisto slikarskim (pikturalnim) putem ostvaruju herojsku kondenzaciju. Herojskom tonu mnogo doprinosi i zvukovna osnova pesme, ili, preciznije, partije, u kojima, kao u Višnjicevoj i Njegoševoj heroici, dominira glas r u različitim zvukovnim varijantama: *Što preteć suncu dere kroz oblak; te crne bore, mračne pećine; Lepeći krvlju srca rođenog...*

Spletovi posesivnih genitiva i herojskih epiteta naoružani ovim hrapavim ratničkim r deluju u samim slikama nekako odbrambeno. Jakšić tim putem, na herojski način, prisnije prisvaja ono što je osporeno, ugroženo u svom opstanku: otadžbinu. Gnevni unutrašnji impuls, koji spolja odjekuje kao glasna pretinja, pojačan je i inverznim oblikom posesivnog genitiva. Upotreba posesivnog genitiva usklađena je u samoj strukturi pesme sa pesnikovom unutrašnjom potrebom za naglašavanjem pripadnosti idealu (otadžbini). Tako je, i igrom slika u kojoj dominiraju posesivni genitiv i herojski epitet, ostvarena pesma koja istovremeno predstavlja i najbolji obrazac Jakšićeve pikturalne retorike.

236

Retoričnoj dinamici Otadžbine, pored slike, doprinosi i jambaska inercija stihova. Ona od početka do kraja dominira pesmom: od 113 ostvarenih akcenata 97 ih je jambskih (na parnim), a samo šesnaest na trohejskim (na neparnim slogovima). Jambaska inercija je ovde prirodna, gotovo zakonita, nastala pod impulsom odbrane uzvišenog ideala u pesmi koja je sva, kao i jambski stihovi, usmerena u visine, ka transcendentnoj heorici kao jednom od oblika opstanka u vremenu i prostoru.

Jakšić ostvaruje jambski patos delom uvođenjem enklitika na početku stiha (*I ovaj kamen zemlje Srbije*), a delom i inverzijom, i to, ne slučajno, baš u posesivnim genitivima, koje i na taj način posebno ističe: *Kako tišinu / zemlje slobodne*. Na kraju svakog stiha, posle jambskog akcenta na osmom, parnom slogu, redovno se razleže dugi svečani daktil, kome nisu potrebne rime, što takođe pojačava svečani ton ove heroično-romantične himne. U njoj jambaska inercija, kao i drugde, ne samo dinamizira pesnikovu emociju, nego je istovremeno, ne lišavajući je ličnog tona, dezintimizuje, dajući joj tako manje ili više objektivni, himničan ton.

Primjer drugi, analiza:

Osećanje otuđenosti, odnosno potreba za pripadnošću jača u pesniku ne samo kada je, kao u pesmi *Ja sam stena*, ugrožen njegov lirski subjekt, nego isto tako i kada je dovedeno u pitanje ono u šta se otelovljuje njegov ideal. Pesa *Otađzbina* tipična je u ovom pogledu. U pesnikovoj viziji otadžbini prete sa svih strana, hoće da je izbrišu iz postojanja.

Komentar: Nije tačno! *Čelavo i obrijano teme* nije ni mađarsko, ni hrvatsko, ni rumunsko ni austrijsko... Kritičar u pjesmu učitava svoju viziju, koja je stereotip.

Noseći je u sebi kao ovaploćenje ideala, pesnik je doživljava kao deo neuništive večnosti, postojanja: ona je kamen koji priča o vekomčnosti dalekoj.

Komentar: Moglo bi se i ovako razumjeti – da pjesnik u sebi nosi kamen. Nespretan iskaz.

Sveza *i* u prvom stihu (“*I ovaj kamen zemlje Srbije*”) takođe govori već na početku pesme da otadžbina čini celinu s nečim što je bilo i što će biti. Jakšićeva *Srbija* je, dakle, trenutak u vremenu, trajan kao i svaki trenutak koji se nalazi u lancu večnosti.

Komentar: Ako je sve što se nalazi u lancu večnosti trajno, pa i *Srbija*, čemu onda to naglašavati? I kako je vječna, ako je trenutak u vječnosti? Kritičar koji upotrebljava metafore priznaje da se književno djelo ne može interpretirati teorijskim terminima, pretpostavljajući književnoj interpretaciji esejistički opis.

Autor čitanke upravo ga zato i “ubacuje” u čitanku – da, krijući se iza njegovog autoriteta, bez dokazivanja teze, na kakvo bi ga obavezala školska interpretacija, učenike usmjeri ka poželjnom i zadanom čitanju. Kao strategija, ovaj postupak je posebno zanimljiv: autor čitanke djeluje kao montažer. A montaža jeste sredstvo ideološke manipulacije.

Označen gomilom kostiju palih u vekovnoj borbi za slobodu, on je istovremeno i herojski. Njime se zapravo na nov, jakšićevski način realizuje ono što smo već imali kod *S. Milutinovića* i *Njegoša*: herojska smrt kao put u večnost.

Komentar: Realizuje se *ono*... Koje *ono*? Herojska smrt kao put u večnost; dakle ideja o žrtvovanju u borbi, za koje nije ni jasno zašto bi bilo žrtvovanje ako se nagrađuje

vječnim životom na boljem mjestu. *To smo imali* i kod epskih pjevača, u ciklusu o Kosovu. Umjesto *poenta*, ili *osnovna misao*, ili *glavni motiv*, ili *poruka* reći *ono* – to nije izbor na kojem bismo pozavidjeli ovom kritičaru.

Pri tom smo i zbunjeni: ako je Srbija trenutak, i to trenutak u kojem nastaje pjesma, o kakvoj onda smrti kritičar govori? Pa jedini koji umire u tom trenutku (a i on je tek pretpostavljen, jer pjesnik kaže *drzneš li dalje...*) jeste ćelavi neprijatelj.

Kritičar sugerije čitaocu, a autor čitanke učenicima (izborom upravo te i takve kritike), da je pjesma značajna po dva osnova: po tome što se nadovezuje na Njegoša i po tome što je nova, *jakšićevska*.

Ne samo vreme nego i prostor pesme pruža se u beskraj. Pesnikove rodoljubive emocije imaju titanske dimenzije. I preko njih on se poistovećuje s prirodom i kosmosom.

238 *Komentar:* Kako se prostor pesme pruža u *beskraj*? Tako što *prostor pesme* nije otadžbina, nego su to emocije, a emocije su titanskih dimenzija. Titani su bića grčke mitologije, poražena u sukobu s bogovima, karakteristična po veličini. Kad kaže da *rodoljubive emocije imaju titanske dimenzije*, na šta kritičar tačno misli: da su emocije velike kao titani? Ili da su titani, jer su jako veliki, imali i jako velike emocije, emocije titanskih dimenzija? Kao da se pjesnik može poistovjetiti s prirodom i kosmosom samo ako posjeduje emocije *titanskih dimenzija*?

U to valjda ni sam kritičar ne vjeruje. Zašto onda izriče ovakvu bedastu misao, da emocije imaju dimenzije, pa makar i titanske? Zato što sama pjesma dopušta svakojake asocijacije, ali, avaj, ne nudi jasan patriotski sadržaj. Nju je, u tom smjeru, potrebno *dopisivati*. Asocijacijama povezati kamen i prijatnu suncu/bogu, pa pomisliti na Prometeja koji je titan, vječno osuđen zbog svog herojstva, pa tu asocijaciju podmetnuti Jakšiću, znači koristiti tuđe književno, umjetničko djelo za afirmaciju svojih ideja i stavova. U našem slučaju, slikovitije rečeno: koristiti čitanke kao gnijezdo u koje će se položiti svoje kukavičije jaje.

Srbija, tvrda kao kamen, preti suncu; njene bore su mračne pećine, ona dere oblake; njeni otpori su gromovi koji remete tišinu neba. Sama silina slika otvara kosmički beskraj kao prostor ove pesme.

Komentar: *Srbija, tvrda kao kamen* – nema komentara. Kritičar prepričava lirsku sliku, ali je ne objašnjava. Pri tome falsifikuje – gromovi ne remete *tišinu neba*, nego *tišinu ze-*

mlje. Ali njemu treba *kosmički beskraj* kao prostor ove pesme, pa ga takvog i konstruiše. Zašto mu je potreban *kosmički beskraj*? Zato što je to način da zabašuri istinu – da je prostor ove pjesme **prazan prostor**.

Na pretnje koje ugrožavaju ovako shvaćen opstanak otadžbine Jakšić odgovara ne samo pretnjom no i pojačanim osećanjem privrženosti. Ono se i ovde, kao i u drugim pesmama, pre svega izražava u slikama sa posesivnim genitivom: *Kostiju kršnih to je gomila; Dušmana čekat ćete grabljive; Čučješ u borbe strašnoj lomljavi...*

Putem ovakvih spletova, insistiranjem na posedovanju onoga što je realan vid njegovog ideala, pesnik i na planu forme ostvaruje punu unutrašnju identifikaciju sa idealom. On i otadžbina su jedno; on sam je ovaj kamen; a opet, ona kao kamen, kao bedem, kao grmljavina, to je on, Đura Jakšić u svom uzletu do ideala.

Komentar: Nije jasno kako se osjećaj privrženosti (Čemu? Domovini?) izražava posesivnim genitivom. *Otađzbina Srbina* je u tom smislu bolje nego *srpska otadžbina*, ali kritičar ne navodi taj primjer, nego druge, koji s privrženošću nemaju ništa. *Insistiranje* je uporno i odlučno ponavljanje nekog zahtjeva; gdje se to u pjesmi *insistira* na posedovanju? U kojim se sve stihovima izriče to *insistiranje*? I na posjedovanju čega – ideala, teritorije, beskrajnog svemira, emocija? Šta je to *ono što je realan vid njegovog ideala*? *Otađzbina*? Ali ako su on i otadžbina jedno, onda je on sam sebi ideal.

239

Što jeste jedan od vidova patriotizma, shvaćenog kao utočište hulja.

Herojskoj temperaturi pesme doprinose i one slike kojima boju, umnogome, daju baš herojski epiteti: *kršne kosti, strašna borba, mračne bore, čete grabljive, zemlja slobodna, strašna lomljava, smeli glas*. Jakšić je u *Otađzbini* u izrazu kondenzovaniji no u drugim patriotskim pesmama, pa su mu i slike takve. Zgusnute, neposredno naslonjene jedna na drugu, bez sveza između sebe, one i čisto slikarskim (pikturalnim) putem ostvaruju herojsku kondenzaciju.

Komentar: Kakva je to *herojska temperatura*? Zašto je epitet *mračno herojski*? Kakav lav, *strašan lav* – to bi bila valjda herojska pjesmica za djecu? Naći *slobodno* mjesto za parkiranje je herojski poduhvat?

Šta je to *herojska kondenzacija*? Kako se ona ostvaruje pikturalnim pu-

tem? O kakvim slikama kritičar govori? Bilo bi zanimljivo vidjeti naslikanu *slikarskim (pikturalnim) putem* sliku na kojoj kamen sumornog čela nemom mimikom pokazuje brazde na svom obrazu.

Herojskom tonu mnogo doprinosi i zvukovna osnova pesme, ili, preciznije, partije, u kojima, kao u Višnjicevoj i Njegoševoj heroici, dominira glas r u različitim zvukovnim varijantama: *Što preteć suncu dere kroz oblak; te crne bore, mračne pećine; Lepeći krolju srca rođenog...*

Komentar: Kakve veze glas r ima sa herojskim tonom? Da li svako r koje dominira u zvukovnoj partiji doprinosi herojskom tonu, ili samo ono koje je u Višnjicevoj i Njegoševoj partiji? Možda zbog toga Nazorova partija *Cvrči, cvrči cvrčak, na čvoru crne smrče* nema herojski ton.

240

Spletovi posesivnih genitiva i herojskih epiteta naoružani ovim hrapavim ratničkim r deluju u samim slikama nekako odbrambeno. Jakšić tim putem, na herojski način, prisnije prisvaja ono što je osporeno, ugroženo u svom opstanku: otadžbinu. Gnevni unutrašnji impuls, koji spolja odjekuje kao glasna pretnja, pojačan je i inverznim oblikom posesivnog genitiva. Upotreba posesivnog genitiva usklađena je u samoj strukturi pesme sa pesnikovom unutrašnjom potrebom za naglašavanjem pripadnosti idealu (otadžbini). Tako je, i igrom slika u kojoj dominiraju posesivni genitiv i herojski epitet, ostvarena pesma koja istovremeno predstavlja i najbolji obrazac Jakšićeve pikturalne retorike.

Komentar: Zašto je *hrapavo* r ratničko i kako to ono djeluje odbrambeno? Kakvo je to *prisno* prisvajanje na *herojski* način? Kako nešto što je unutra odjekuje spolja? Kako nešto uopšte može odjekivati u kamenu? Nikako, osim ako kamen nije šupalj. Ali što je više šupalj, sve je manje tvrd. Kako nešto može odjekivati u nečem beskrajnom? Itd.

Kritičar gomilanjem kvazitermina *pikturalnost* svoje kritike pripisuje pjesmi, čije su slike u najmanju ruku problematične. Pjesma je tu, ponovo, samo medij između kritičara i čitaoca/učenika.

Retoričnoj dinamici Otadžbine, pored slike, doprinosi i jambaška inercija stihova. Ona od početka do kraja dominira pe-

smom: od 113 ostvarenih akcenata 97 ih je jambskih (na parnim), a samo šesnaest na trohejskim (na neparnim slogovima). Jambaska inercija je ovde prirodna, gotovo zakonita, nastala pod impulsom odbrane uzvišenog ideala u pesmi koja je sva, kao i jambski stihovi, usmerena u visine, ka transcendentnoj heroici kao jednom od oblika opstanka u vremenu i prostoru.

Komentar: Pjesma je usmjerena ka stihu *Otađbina je ovo Srbina*, odnosno ka međi koju neprijatelj ne može prestatiti. To mjesto nije ni na kakvoj visini. I dalje ne znamo koji je to uzvišeni ideal *ugrožen*. Ideal *herojskog umiranja kao puta u večnost* ne samo da nije ugrožen, nego je tek s dušmaninom moguć.

Jakšić ostvaruje jambski patos delom uvođenjem enklitika na početku stiha (*I ovaj kamen zemlje Srbije*), a delom i inverzijom, i to, ne slučajno, baš u posesivnim genitivima, koje i na taj način posebno ističe: *Kako tišinu / zemlje slobodne*. Na kraju svakog stiha, posle jambskog akcenta na osmom, parnom slogu, redovno se razleže dugi svečani daktil, kome nisu potrebne rime, što takođe pojačava svečani ton ove heroično-romantične himne. U njoj jambaska inercija, kao i drugde, ne samo dinamizira pesnikovu emociju, nego je istovremeno, ne lišavajući je ličnog tona, dezintimizuje, dajući joj tako manje ili više objektivni, himničan ton.

241

Komentar: Objektivni ton nije himničan ton, kao što nije objektivni ni ranije pomenuti herojski ton? To je povišeni ton kojim kolektivni identitet traži od pojedinca pokornost i odanost. I tim tonom se, koristeći kritičara kao autoritet veći od sebe, obraća ovdje autor čitanke učeniku.

2.3.

Primjer treći: Čitanka za 8. razred, Ljiljana Bajić i Zona Mrkalj, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, godina 2006.

Objasni zašto Jakšić u stihu “Dedovi tvoji voljno slagali” upotrebljava zamenicu “tvoji”, a ne “moji” ili “naši”. Kako razumeš tu mačenje da u ovoj Jakšićevoj pesmi pesničko JA još uvek nije u potpunosti identifikovano sa nacionalnim? U šta *lirski subjekt* sumnja? – Izdvoj stihove koji predstavljaju vrhunac pesnikovih

nabujalih emocija. Pri tom zapažaj zvukove koji se gomilaju. Čemu doprinosi akustički sadržaj u stihovima *Otadžbine*?

Seti se stihova iz pesme Milana Rakića “Na Gazimestanu”: “Danas nama kažu, deci ovog veka, / da smo nedostojni istorije naše, / da nas je zahvatila zapadnjačka reka / i da nam se duše opasnosti plaše.” Obrazloži stav da je sumnja u ličnu dostojnost i vrednost čest motiv srpske rodoljubive poezije.

Ako si iz Beograda, ili dođeš u Beograd na ekskurziju, poseti Skadarliju i pronađi kuću Đure Jakšića. Spoemnik ispred nje je delo Jovana Soldatovića iz 1990. godine. Na Kalemegdanu se nalazi još jedan spomenik ovom velikom srpskom pesniku, rad Petra Ubavkića, iz 1896. godine. U Narodnom muzeju grada Beograda nalazi se stalna postavka Jakšićevih slika. Među njima videćeš: *Ubistvo Karađorđa*, *Takovski ustanak*, *Devojka u plavom*, *Žena sa lepezom*...

Rodoljubiva pesma je vrsta lirске pesme u kojoj se iskazuje ljubav prema otadžbini. Osećanje pripadnosti zavičaju, rodnom kraju, naciji, narodnoj prošlosti istovremeno je i individualno i kolektivno. Ono postaje naročito naglašeno u trenucima kada je ugrožena nacionalna sloboda čoveka, ili kada je osoba, iz bilo kojih razloga, udaljena od svoje zemlje i života u njoj. Rodoljubiva poezija se naročito neguje kod onih naroda koji su vekovima vodili borbu za očuvanje sopstvene slobode. Osećanje rodoljublja može da bude pristuno i u drugim vrstama lirskih pesama, negde u većoj, negde u manjoj meri (npr. u socijalnim, refleksivnim, satirčnim). U našoj rodoljubivoj lirici najpoznatiji pesnici su: Đura Jakšić, Aleksa Šantić, Milan Rakić, Branko Ćopić, Oskar Davičo...

242

Primjer treći, analiza:

Objasni zašto Jakšić u stihu “Dedovi tvoji voljno slagali” upotrebljava zamenicu “tvoji”, a ne “moji” ili “naši”.

Odgovor: Zato što se pjesnik obraća onome čiji su djedovi voljno slagali kosti, dakle Srbinu.

Kako razumeš tumačenje da u ovoj Jakšićevoj pesmi pesničko JA još uvek nije u potpunosti identifikovano sa nacionalnim?

Odgovor: U prethodnoj interpretaciji imali smo suprotnu tvrdnju, da su pjesnik i otadžbina jedno. Na čije se i na kakvo tumačenje ovdje misli?

U šta *lirski subjekt* sumnja? – Izdvoj stihove koji predstavljaju vrhunac pesnikovih nabujalih emocija. Pri tom zapažaj zvukove koji se gomilaju. Čemu doprinosi akustički sadržaj u stihovima *Otađbine?*

Odgovor: Pjesnik ne sumnja ni u šta. On je siguran u čvrstinu kamena/Srbije.

Seti se stihova iz pesme Milana Rakića “Na Gazimestanu”: “Danas nama kažu, deci ovog veka, / da smo nedostojni istorije naše, / da nas je zahvatila zapadnjačka reka / i da nam se duše opasnosti plaše.” Obrazloži stav da je sumnja u ličnu dostojnost i vrednost čest motiv srpske rodoljubive poezije.

Komentar: U prvoj interpretaciji imali smo suprotan stav: *Rodoljublje je čest motiv srpskih pjesnika. Čime se to objašnjava?* Na osnovu kojeg ispitanog uzorka je u oba slučaja zaključeno da je uočeni motiv čest? U oba slučaja autori čitanke polaze od proizvoljnih konstatacija, usmjeravajući pažnju učenika izvan značenja koje nudi pjesma.

243

Ako si iz Beograda, ili dođeš u Beograd na ekskurziju, poseti Skadarliju i pronađi kuću Đure Jakšića. Spomenik ispred nje je delo Jovana Soldatovića iz 1990. godine. Na Kalemegdanu se nalazi još jedan spomenik ovom velikom srpskom pesniku, rad Petra Ubavkića, iz 1896. godine. U Narodnom muzeju grada Beograda nalazi se stalna postavka Jakšićevih slika. Među njima videćeš: *Ubistvo Karađorđa, Takovski ustanak, Devojka u plavom, Žena sa lepezom...*

Komentar: Autor čitanke ne bavi se interpretacijom pjesme. On sugeriše učenicima da je pjesnik važna ličnost u srpskoj kulturi. (Zanimljiv je i redoslijed navedenih slika, kao i njihovi nazivi: u kojim nazivima imamo vlastite imenice, a u kojim zajedničke?) Pjesma je smještena u sadašnjost, izuzeta je iz konteksta devetnaestog vijeka i romantizma.

Rodoljubiva pjesma je vrsta lirске pesme u kojoj se iskazuje ljubav prema otadžbini. Osećanje pripadnosti zavičaju, rodnom kraju, naciji, narodnoj prošlosti istovremeno je i individualno i kolektiv-

no. Ono postaje naročito naglašeno u trenucima kada je ugrožena nacionalna sloboda čoveka, ili kada je osoba, iz bilo kojih razloga, udaljena od svoje zemlje i života u njoj. Rodoljubiva poezija se naročito neguje kod onih naroda koji su vekovima vodili borbu za očuvanje sopstvene slobode. Osećanje rodoljublja može da bude pristuno i u drugim vrstama lirskih pesama, negde u većoj, negde u manjoj meri (npr. u socijalnim, refleksivnim, satirčnim). U našoj rodoljubivoj lirici najpoznatiji pesnici su: Đura Jakšić, Aleksa Šantić, Milan Rakić, Branko Ćopić, Oskar Davičo...

Komentar: Interpretacija nije pokazala na koji način se u ovoj pjesmi izražava ljubav.

2.4.

Primjer četvrti: U *Žbirci zadataka iz srpskog jezika, za kvalifikacioni ispit za upis u srednje škole škole 2006/2007. godine*, izdavač Prosvetni pregled, Beograd 2007.

349. Pažljivo pročitaj sledeće stihove:

244

A kamen ovaj, ko piramida
Što se iz praha diže u nebo,
Kostiju kršnih to je gomila,
Što su u borbi protiv dušmana
Dedovi tvoji voljno slagali,

1. Navedeni stihovi su iz pesme _____
2. Pisac je _____
3. Osnovno osećanje u pesmi je _____

350. Pročitaj stihove iz pesme Otadžbina Đure Jakšića.

A. Na liniji dopiši stih koji nedostaje:

Al' jedan izraz, jednu misao,
Čućeš u borbe strašnoj lomljavi:
"_____!"

B. Pisma Otadžbina poručuje:

- a) Neuništivost i postojanost srpskog naroda podseća na stamenost i neosvojivost kamena.

- b) Istorijska svest o junačkim i slobodoljubivim precima u svakom naraštaju jeste najjača busija u borbi protiv “četa grabljivih”.
- v) Svaki naraštaj isključivo iz sebe samog crpi slobodarski duh i otpor porobljivaču.
- g) Boreći se vekovima za slobodu i opstanak, srpski narod je postao simbol otpora i prkosa zavojevačima i nasilnicima.
- d) U srpskom narodu oduvek je bilo samo hrabrih pojedinaca koji su uspevali da se izbore za slobodu svoje otadžbine.

Zaokruži slova ispred tačnih odgovora.

35I. Pesa Đure Jakšića Otadžbina počinje stihom: “I ovaj kamen zemlje Srbije (...)”

Kamen u toj pesmi označava (simbolizuje):

- a) priručno sredstvo za odbranu i napad
- b) otpornost i neuništivost srpskog naroda
- c) opomenu zavojevaču da se Srbija ne da pokoriti
- d) kamenite predele u Srbiji

245

Zaokruži slova ispred tačnih odgovora.

Primjer četvrti, analiza:

Napomena: Podebljanim slovima upisani su “tačni” odgovori, kako su dati na kraju Zbirke zadataka za kvalifikacioni ispit.

349. Pažljivo pročitaj sledeće stihove:

A kamen ovaj, ko piramida
 Što se iz praha diže u nebo,
 Kostiju kršnih to je gomila,
 Što su u borbi protiv dušmana
 Dedovi tvoji voljno slagali,

1. Navedeni stihovi su iz pesme **Otađbina**
2. Pisac je **Đura Jakšić**
3. Osnovno osećanje u pesmi je **rodoljublje (patriotizam)**

Komentar: Od učenika na prijemnom ispitu traži se da prepoznaju pjesmu, i da se prisjete zaključka sa časa (jer se iz odlomka ne može ustanoviti *osnovno osećanje u pesmi*) – da je rodoljublje osnovno osjećanje pjesme. Interpretacija u prvom dijelu ovog rada pokazala je da rodoljublje, shvaćeno kao ljubav prema domovini, nije osnovno osjećanje ove pjesme. Učenici su, a s njima i njihovi nastavnici, ucijenjeni ispitnim pitanjima na jedno, i to pogrešno razumijevanje pjesme.

350. Pročitaj stihove iz pesme otadžbina Đure Jakšića.

A. Na liniji dopiši stih koji nedostaje:

Al' jedan izraz, jednu misao,
Čućeš u borbe strašnoj lomljavi:
“Otađbina je ovo Srbina!”

B. Pesa otađbina poručuje:

a) **Neuništivost i postojanost srpskog naroda podseća na stamenost i neosvojivost kamena.**

b) **Istorijska svest o junačkim i slobodoljubivim precima u svakom naraštaju jeste najjača busija u borbi protiv “četa grabljivih”.**

v) Svaki naraštaj isključivo iz sebe samog crpi slobodarski duh i otpor porobljivaču.

g) **Boreći se vekovima za slobodu i opstanak, srpski narod je postao simbol otpora i prkosa zavojevačima i nasilnicima.**

d) U srpskom narodu oduvek je bilo samo hrabrih pojedinaca koji su spevali da se izbore za slobodu svoje otađbine.

Zaokruži slova ispred tačnih odgovora.

Komentar: Na kakvu neosvojivost kamena ispitivač misli? Ko bi i zašto osvajao neki kamen? Kako je moguće cijeli jedan narod dovesti u vezi s jednim kamenom? Ispitivač svodi značenje pjesme na poređenje koje u pjesmi nije precizno izvedeno. Od učenika se traži da potvrdi jednu besmislenu tvrdnju, što jasno pokazuje da smisao pitanja nije proveravanje učenikovog razumijevanja pjesme, nego njegovog patriotizma. Takva tendencija na kvalifikacionom ispitu potvrđuje postojanje iste tendencije i u prethodnom obrazovnom procesu.

Kako istorijska svijest može biti busija (zaklon, mjesto podesno za zasjedu, humka)?

Narod ne može biti *simbol*. Ispitivač ponovo od učenika traži pokoravanje, namećući mu besmislicu kao istinu.

351. Pjesma Đure Jakšića Otadžbina počinje stihom: “I ovaj kamen zemlje Srbije (...)”

Kamen u toj pesmi označava (simbolizuje):

- a) priručno sredstvo za odbranu i napad
- b) otpornost i neuništivost srpskog naroda**
- v) opomenu zavojevaču da se Srbija ne da pokoriti**
- g) kamenite predele u Srbiji

Zaokruži slova ispred tačnih odgovora.

Komentar: Kamen nije neuništiv, pa kao takav nije podesan da simbolizuje neuništivost. Takođe, nije moguće *simbolizovati opomenu*. I ovo ispitno pitanje traži od učenika da ponovi ideološku poruku kakve u samoj pjesmi nema, jer je poruka pjesme druga: da su i *narod i Srbija* zamislivi samo kao meta neprijateljske agresije.

247

3. ZAKLJUČAK

Pažljivo čitanje interpretacija pjesme “Otadžbina” u čitankama u kojima je ona dio sadržaja pokazalo je da se autori služe sljedećim postupcima:

- upućuju na izvanknjiževni sadržaj
- građu tumače tendenciozno i netačno
- književnoj interpretaciji pretpostavljaju esejističko opisivanje, ili prepričavanje djela
- odstupaju od objektivne interpretacije, i pitanjima sugerišu u djelu nepostojeća značenja
- umjesto interpretacije pjesme učenicima nude treminološku zbrku
- učenike navode da objašnjavaju utisak autora čitanke, a ne samu pjesmu
- koristite tuđe umjetničko djelo za afirmaciju svojih ideja i stavova
- interpretaciju zamjenjuju montažom

Moguće je da postupaka u drugim interpretacijama ima još, ali već i ovoliko, i ovakvih, provociraju pitanje: zašto u čitankama “interpretacije” nisu interpretacije?

Odgovor je ovaj:

Zato što interpretacija traži od tumača, pored znanja, logike, strpljenja, pažnje, uvježbanosti još i naučnu objektivnost. Njen cilj je dovesti čitanje do saznanja o značenju, vrijednosti i značaju književnog djela, nezavisno od tumačeve potrebe, namjere ili interesa.

U ovom trenutku, međutim, književna djela u procesu obrazovanja nemaju vrijednost sama po sebi, nego prvenstveno po svojoj upotrebljivosti u stvaranju i čuvanju stereotipa. Savremeno obrazovanje nije zainteresovano za estetski nego za ideološki aspekt književnosti. Njegov je zadatak lični identitet podrediti kolektivnom.

U ovom radu smo na to ukazali.